

УДК 347.734

Віталій Вдовічен,кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного,
адміністративного і фінансового права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,

Лідія Вдовічена,кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного,
адміністративного і фінансового права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ВАЛЮТНЕ ПРАВО ЯК ІНСТИТУТ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

У статті проводиться аналіз та аргументація властивостей валютного права як інституту фінансового права. Зокрема аналізуються такі його властивості: мета існування, специфіка змісту та форми його приписів, ієрархічність та структурованість.

Ключові слова: правовий інститут, фінансове право, система фінансового права, валютне право, валюта, валютні цінності.

Будь-яка фінансово-правова норма діє не ізольовано, а тільки в системі фінансового права, безпосередньо перебуваючи в складі правового інституту, а через нього у визначених випадках — у складі галузі. Перше, що впливає при розумінні системи фінансового права, — ця система була «історично обумовлена» і складалася протягом століть логічно, являючи собою процес поступового виникнення й формування інститутів фінансового права.

Як зазначає В. П. Нагребельний: «Предмет будь-якої галузі права є таким же об'єктивним явищем, як і суспільні відносини, що слугують об'єктом правового регулювання. Валютне право існує об'єктивно і незалежно від того, хочеться нам цього чи ні». Однак важко погодитися із позицією даного вченого, котрий зазначає: «Очевидно, що об'єктивні процеси, пов'язані з переходом України до ринкових відносин, її інтеграція у світову економічну систему повинні привести до змін у характері відповідних суспільних відносин, а тому постає необхідність появи нових галузей та підгалузей права, які мають своїм предметом ці нові суспільні відносини» [1]. Тут варто наголосити на тому, що логіка розвитку системи фінансового права свідчить про те, що кожний наступний розділ (інститут) фінансового права базувався на попередньому; був більш складним за

своєю природою й говорив про рух фінансово-правових явищ від простого до більш складного; давав більш об'ємне і повне уявлення про фінансове право; мав тенденцію до зближення з іншими розділами (інститутами) фінансового права й формування самостійної галузі права. Оскільки система фінансового права завжди детермінується системою публічних фінансів, що складаються з окремих якісно виокремлених у силу свого місця у розгалуженому та складному ланцюгу розподільних відносин ланок цільної сфери публічних фінансів, які, незважаючи на це, залишаються за своєю об'єктивною економічною суттю єдиними, однорідними [2].

У зв'язку з цим виникає питання: на якій стадії утворення вказаних відносин можуть виникнути ті об'єктивні умови, що дають підставу стверджувати про необхідність існування валютного права і чи потребує новоявлена об'єктивність суб'єктивного чинника?

Історично валютне право не виділялося як самостійна галузь права, оскільки вважалося, що валютні правовідносини входили до предмета правового регулювання фінансового права [3]. З розвитком економічних відносин, правової науки регулювання валютних відносин почало виокремлюватись, з'явилась досить велика кількість нормативно-правових актів, що регулюють правовідноси-

ни з особливим об'єктом — валютою та валютними цінностями. Саме це обумовило необхідність розглянути сутність валютних відносин, які склалися на даному етапі економічного та історичного розвитку.

Активізація процесів розвитку валютного законодавства та відносин, що ним регулюються, необхідність удосконалення правового регулювання зазначених відносин з метою підвищення ефективності такого регулювання обумовили виділення окремими науковцями валютного права як самостійної предметної галузі. Як зазначають Ж. В. Завальна та М. В. Старинський, валютне право має власний специфічний предмет і методи правового регулювання. У ньому досить чітко визначилися суб'єкти правового регулювання, власні норми стосовно відповідальності за порушення валютного законодавства [4]. Даний погляд підтверджується також аналогічними висновками зарубіжних дослідників, подібні галузі права в зарубіжній науці і практиці давно виділяються [5]. Валютне право визначають також як комплексну галузь права. Основними аргументами такого виділення є ті, що предметом валютного права є суспільні відносини, що виникають з приводу або із застосуванням валюти і регулюються нормами цивільного, адміністративного, фінансового, митного, банківського права.

Метою статті є дослідження та наведення аргументів, які визначають валютне право як інститут фінансового права.

У класичному вигляді критерії системи радянського фінансового права та його предмета вперше були запропоновані та обґрунтовані Ю. А. Ровинським у 1940 р. у ході першої загальнодержавної дискусії щодо системи радянського соціалістичного права [6]. Вчений зазначає, що систематизація фінансово-правових норм пов'язана з їх класифікацією «відповідно до видових особливостей однорідних фінансових відносин» [7]. Однак прикладів видових особливостей, якісних, тим більше субстанціональних відмінностей однорідних фінансових інститутів він ні в даній своїй роботі, ні в інших дослідженнях, на жаль, не наводить.

Прихильник фондової концепції системи фінансового права у пострадянській науці фінансового права О. І. Худя-

ков зауважує, що «серед численних робіт з фінансового права не знайти і двох, автори яких дотримувалися б однакового переліку. Тобто питання про склад особливої частини фінансового права належить до числа спірних» [8]. Однією з головних причин даного явища, на думку О. І. Худякова, є той факт, що при побудові даної системи порушується «один з головних методологічних принципів систематизації, згідно з яким групування явищ при вибудові класифікаційного ряду повинно здійснюватись на основі єдиного класифікаційного критерію. Тут же правові інститути сформовані за найрізноманітнішими критеріями. Так, одні з них виділені за ознакою наявності відповідного фонду грошових коштів (бюджетне право, позабюджетні грошові фонди, фінанси державних підприємств), в основу інших покладена характеристика руху грошових коштів у якості доходу чи видатків (державні доходи, державні видатки), критерієм третіх виступає метод фінансової діяльності (податкове право, державний кредит), четверті відображають вид підприємницької діяльності (страхування, банківське кредитування), п'яті — умови руху коштів та обігу валюти (грошовий обіг і розрахунки, валютне регулювання)... Внаслідок такого неупорядкованого використання системоутворюючих критеріїв самої системи як такої немає взагалі, виникають численні неув'язки і дублювання, коли неможливо визначити, предметом якого правового інституту виступає те чи інше суспільне відношення» [9].

Дана позиція досить спірна з точки зору сутнісних властивостей фінансово-правових інститутів, котрі і дають можливість визначити валютне право як інститут особливої частини фінансового права. Як зазначає Л. В. Вакарюк, найважливішими серед таких властивостей інституту фінансового права є: 1) мета існування цього інституту; 2) видова специфіка змісту та форми його приписів (співвідношення зобов'язуючих, забороняючих та дозволяючих норм фінансового права, що входять до нього); 3) їх ієрархічність, що проявляється у співвідпорядкуванні норм, що входять до його складу, чи якісно виокремлених частин, що складають відповідний інститут; 4) структурованість інституту фінансового права [10].

І тому розкриття зазначених вище властивостей інституту фінансового права буде доказовим прикладом виділення ва-

валютного права в якості його самостійного інституту.

По-перше, *мета існування інституту валютного права*. У меті існування кожного інституту фінансового права, яка виражає його основне функціональне призначення, чи не найповніше та найобразніше відображається його індивідуальність, специфіка, суспільна роль. Зокрема найголовнішим призначенням, метою інституту валютного права є справедливий та неупереджений розподіл та перерозподіл ВВП та НД у частині валюти і валютних цінностей.

По-друге, *видова специфіка змісту та форми його приписів*. Мета кожного фінансово-правового інституту є самодостатнім внутрішнім чинником, який зумовлює видову специфіку змісту та форми його приписів, насамперед, співвідношення зобов'язуючих, забороняючих та дозволяючих норм фінансового права, що входять до його складу. Такою специфікою приписів в інституті валютного права є їх яскраво виражений «компетенційний характер» (наприклад, повноваження Національного банку України в сфері валютного регулювання, валютного контролю), «дозвільний характер» (наприклад, необхідність отримання генеральних та індивідуальних ліцензій для здійснення валютних операцій).

По-третє, *ієрархічність, що проявляється у співвідпорядкуванні норм*, котрі входять до складу інституту, чи якісно виокремлених частин, що складають відповідний інститут. Інститут валютного права, як і будь-який інший фінансово-правовий інститут, це системний об'єкт, що складається з певної кількості відносно автономних підсистем, які взаємодіють між собою та своїм інститутом у цілому. На жаль, регулювання валютних відносин не здійснюється одним кодифікованим актом (як, наприклад, податкове право — Податковий кодекс України, бюджетне право — Бюджетний кодекс України, митне право — Митний кодекс України), який включав би Загальну та Особливу частини, де Загальна частина регулювала б основні начала, принципи валютного права, а Особлива — конкретні види валютних відносин. Однак серед усього різноманіття нормативних актів, що регулюють валютні відносини, містяться норми, що визначають і загальні положення валютного права (валюта, валютні цінності, валютний курс, резиденти, нерезиденти та ін.), і особливі правові режими здійснення валютних операцій (обмін валюти, торгівля валютними цінностями та ін.).

По-четверте, *структурованість інституту валютного права*. Ця властивість є протилежною ієрархічності усіх фінансово-правових інститутів. Саме через структурованість окремих інститутів права та права в цілому сучасна західна соціологія права пояснює механізм самовідтворення права та його межі. Структурованість властива й усім іншим інститутам фінансового права. Вона забезпечує, так би мовити, еластичність, динамічність фінансового права як суспільного феномена в цілому, є запорукою спеціалізації та інтеграції усіх якісно виокремлених масивів фінансово-правових норм (наприклад, субінститут валютного регулювання, субінститут валютного контролю та ін.).

У науці фінансового права давно було помічено, що у зв'язку зі складною системою відносин, які регулюються нормами фінансового права, існує об'єктивна необхідність виділення ще одного рівня правового утворення — субінститутів фінансового права, які не є самостійними, а завжди належать до певного інституту фінансового права [11]. Ідея про наявність субінститутів у праві чи не вперше була проголошена відомим вченим-цивілістом О. С. Йоффе. Він доводив, що «самостійні органічні утворення зустрічаються інколи і всередині інституту. Такі утворення можна було б назвати субінститутами» [12]. Ця пропозиція корифея цивілістичної науки прижилася і в науці фінансового права.

Так, Н. Ю. Пришва зазначає, що у складі інституту неподаткових доходів бюджету доцільно об'єднати в субінституті норми з регулювання таких доходів, як: а) штрафи; б) збори, що не включені до складу податкової системи України [13]. На думку М. В. Кустової, інститут правових основ грошового обігу складається з: 1) субінституту, що закріплює основи грошової системи; 2) субінституту, що регулює організацію готівкового грошового обігу; 3) субінституту, що регулює організацію безготівкового грошового обігу; 4) субінституту, що закріплює основні інструменти і методи грошово-кредитної політики [14]. Тобто, як неважко перекоонатися, субінститутам фінансового права притаманні лише окремі якості інституту фінансового права, від-

повідно, й окремі їх властивості, тому відсутні об'єктивні підстави для виділення їх у самостійні якісно виокремлені феномени фінансового права.

Урахування вказаних субстанціональних властивостей інституту валютного права дає можливість виділити *якісно-формальні ознаки валютного права*:

1) наявність самостійного об'єкта правового регулювання, тобто валютних відносин, що характеризуються специфічними рисами, серед яких основним є те, що безпосереднім об'єктом є завжди валюта та/або валютні цінності;

2) особливість правового регулювання — відносини регулюються системою різних за своєю природою, але взаємодіючих правових норм, причому взаємодія опосередковується через вказаний об'єкт цих відносин — валюту;

3) сфера виникнення та існування валютних відносин — відносини, які виникають у сфері розподілу та перерозподілу національного доходу та валового внутрішнього продукту, пов'язані з мобілізацією та використанням валюти і валютних цінностей з метою задоволення публічних інтересів;

4) неоднорідність валютних відносин, які складають предмет валютного права — до складу валютних правовідносин належать відносини, які виникають із приводу здійснення валютних операцій банківськими установами та НБУ, а також правовідносини, які виникають у процесі регулювання та контролю сфери обігу валюти і валютних цінностей Національним банком України та іншими уповноваженими державою органами з метою забезпечення інтересів фізичних і юридичних осіб та держави;

5) наявність особливих джерел права. Основним джерелом валютного права сьогодні є Декрет КМУ «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» від 19.02.1993 р. [15]. У цьому нормативно-правовому акті закріплені основні положення стосовно правового регулювання валютних відносин, а також наведені основні визначення термінів, які використовуються в інших нормативних актах інших галузей права;

6) наявність специфічної (характерної тільки для даного інституту) системи по-

нять і категорій. Прикладом таких понять і категорій може бути: «валютна операція», «валютна виручка», «валютний курс», «крос-курс», «конверсія», «валютний депонент» та інші. Але при цьому слід зазначити, що валютне право значною мірою використовує поняття та категорії інших галузей права, наприклад, цивільного — «договір», «контрагенти», «купівля-продаж», «робота», «послуга», а також містить норми, які безпосередньо пов'язані з інститутами цивільного права («недійсність угоди», «виконання зобов'язання»). Не менший зв'язок понятійного апарату валютного права також з економічними та фінансовими поняттями: «баланс», «депонент», «списання», «зарахування» тощо;

7) специфічні підстави виникнення валютних відносин. Юридичні факти, які зумовлюють зміну валютних правовідносин, дуже часто мають характер подій, тобто юридичних фактів, які не залежать від волі окремих суб'єктів валютного права. Причому ці події мають економічний характер і можуть переходити в стан. Наприклад, котирування валют відбувається за показниками провідних світових бірж. Перепад ціни валюти є економічною подією з об'єктивним характером, але констатується і закріплюється НБУ в Україні і перетворюється на стан, який впливає на становище економіки всередині країни.

Наявність суспільної потреби і зацікавленості в самостійному правовому регулюванні валютної сфери обумовлена особливим значенням обігу валюти та валютних цінностей для нормального функціонування ринкової економіки (економіки країни). Отже, валютне право — це інститут особливої частини фінансового права, що складається з правових норм, які регулюють відносини, що виникають і відбуваються в процесі розподілу та перерозподілу ВВП та НД з приводу валюти і/або валютних цінностей, та процесу функціонування уповноважених державою органів з приводу валютного регулювання і валютного контролю з метою забезпечення, охорони і захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб і/або держави.

ПРИМІТКИ

1. Нагребельний В. П. До питання щодо предмета валютного права [Електронний ресурс] / В. П. Нагребельний. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pvuabs/texts/2008_1/1.3.1.pdf.
2. Гаврилюк Р. О. Предмет фінансового права постсоціалістичної держави : навч.-метод. посіб. / Р. О. Гаврилюк. — Чернівці : Рута, 2003. — С. 23.
3. Диль К. Золото и валюта во время и после войны / К. Диль. — Пг., 1921. — 177 с.; Лоевецкий Д. А. Государственная теория денег / Д. А. Лоевецкий. — М., 1923. — 151 с.; Фалькнер С. А. Проблемы теории и практики эмиссионного хозяйства / С. А. Фалькнер. — М., 1924. — 240 с.
4. Завальна Ж. В. Валютне право України : навч. посіб. / Ж. В. Завальна, М. В. Старинський. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. — 304 с.
5. Дорофеев В. Ю. Валютное право России : учеб. пособ. / В. Ю. Дорофеев, Н. Н. Земцов, В. А. Пушин ; под общ. ред. В. Ю. Дорофеева. — М. : НОРМА-М, 2000.
6. Ровинский Е. Предмет советского финансового права / Е. Ровинский // Советское государство и право. — 1940. — № 3. — С. 29—48.
7. Там само.
8. Худяков А. И. Финансовое право Республики Казахстан. Общая часть / А. И. Худяков. — Алматы : ТОО «Баспа», 2001. — 272 с.
9. Там само.
10. Вакарюк Л. В. Інститут фінансового права як діалектична єдність змісту та форми права / Л. В. Вакарюк // Наук. вісник Чернівецького університету: Вип. 402: Правознавство. — Чернівці : Рута, 2007. — С. 77.
11. Ермакова Т. С. О системе советского финансового права / Т. С. Ермакова // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 1975. — № 2. — С. 72—79; Вишновецкий В. М. Система финансового права Украины в условиях перехода к рыночной экономике : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В. М. Вишновецкий. — К., 2001. — 22 с.
12. Иоффе О. С. Структурные подразделения системы права (на материалах гражданского права) / О. С. Иоффе // Ученые записки ВНИИСЗ. — Вып. 14. — М., 1964. — С. 45—60.
13. Пришва Н. Ю. Правові проблеми регулювання обов'язкових платежів : монографія / Н. Ю. Пришва. — К. : ЕкСОб, 2003. — 280 с.
14. Кустова М. В. Баланс имущественных интересов частных лиц и публичного субъекта в свете новой бюджетно-правовой концепции / М. В. Кустова // Бюджетное право: вопросы теории и практики. — СПб. : Питер, 2002. — С. 6—21.
15. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 17. — Ст. 184.

Вдовичен Виталий, Вдовичена Лидия. Валютное право как институт финансового права.

В статье проводится анализ и аргументация свойств валютного права как института финансового права. В частности анализируются такие его свойства: цель существования, специфика содержания и формы его предписаний, иерархичность и структурированность.

Ключевые слова: правовой институт, финансовое право, система финансового права, валютное право, валюта, валютные ценности.

Vdovichen Vitalii, Vdovichena Lidiia. The currency law as the institution of financial law.

In the article the properties and reasoning currency law as an institution of finance are analyzed. In particular, the analysis of its properties such as the existence of objective, specific content and form of its regulations, and hierarchy and structuredness.

Key words: legal institution, financial law, system of financial law, currency law, currency, currency values.